

ПРАВОВІ ОСНОВИ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН В АКЦІОНЕРНОМУ ТОВАРИСТВІ

**МОСКАЛЕНКО Валентина Миколаївна - кандидат економічних наук,
здобувач кафедри господарського та цивільного права Інституту права ім. князя
Володимира Великого МАУП**

Сделана попытка в рамках исследования правовых основ имущественных отношений в акционерном обществе определить содержание права собственности, его формы и субъектов.

Ключові слова: акціонерні товариства, право власності, суб'єкт власності, колективна власність.

Чітке правове урегулювання майнових відносин в акціонерному товаристві є одним із найважливіших умов вирішення проблеми статусу його майна, а отже і матеріальної зацікавленості учасників відносин, що виникають у процесі створення та функціонування АТ. Саме від вирішення цих питань залежить ефективність його діяльності, можливість успішного попередження рейдерських захоплень тощо. У свою чергу, визначення правових основ майнових відносин в акціонерному товаристві не можливе без чіткого юридичного встановлення змісту права власності, його форм та суб'єктів.

Дані питання раніше регулювалися Законами України «Про власність» [1], «Про підприємства в Україні» [2] та ін. Так, Закон України «Про власність» визначав право власності як врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном (ч. 1 ст. 2. «Право власності»), а також встановлював форми власності (власність в Україні виступає в таких формах: приватна, колективна, державна (ч. 4 ст. 2. «Право власності»). При цьому суб'єктами права приватної власності в Україні визнавалися (запам'ятаємо це)

лише громадяни України, громадяни інших радянських республік, іноземні громадяни та особи без громадянства (ст. 11 «Суб'єкти права приватної власності»).

Водночас у ст. 1 цього Закону вводилася категорія – «власність народу України» (Національне багатство України: земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, основні засоби виробництва у промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, житловий фонд, будівлі та споруди, фінансові ресурси, наукові досягнення, створена завдяки зусиллям народу України частка в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, національні, культурні та історичні цінності, в тому числі й ті, що знаходяться за її межами, є власністю народу України – ч. 1 ст. 1 «Національне багатство України – власність її народу»), а у ст. 17 «Право спільної власності громадян» закріплювалася, по суті, ще одна форма права власності – право спільної власності громадян (майно, придбане внаслідок спільної праці членів сім'ї, є їх спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними. Майно, придбане внаслідок спільної праці громадян, що об'єдналися для спільної діяльності, є їх спільною частковою власністю, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними. Розмір частки кожного

визначається ступенем його трудової участі (ч. 1 і 2 ст. 17).

Цим же Законом акціонерні товариства були віднесені до суб'єктів права колективної власності (суб'єктами права колективної власності є трудові колективи державних підприємств, колективи орендарів, колективні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, господарські товариства, господарські об'єднання, професійні спілки, політичні партії та інші громадські об'єднання, релігійні та інші організації, що є юридичними особами – ст. 20 «Суб'єкти права колективної власності»).

Об'єктом права власності акціонерного товариства за Законом України «Про власність» визначалося майно, придбане за рахунок продажу акцій, одержане в результаті його господарської діяльності, а також інше майно, набуто на підставах, не заборонених законом (ст. 25 «Об'єкти права власності акціонерного товариства»).

Чинне законодавство дещо по-іншому вирішує зазначені права власності. Так, Цивільний кодекс України (ЦКУ) розрізняє право власності Українського народу (ст. 324), право приватної, державної та комунальної власності (ст. ст. 325, 326 та 327 ЦКУ). Однак згідно ст. 325 «Право приватної власності», суб'єктами права приватної власності є не тільки фізичні, а й юридичні особи. А найголовніше, у чинному законодавстві, починаючи з Конституції України, немає вже і згадки про колективну власність. Лише Господарський кодекс України (ГКУ), зокрема, ст. 63 «Види та організаційні форми підприємств» вирізняє «підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності)», а у главі 10 «Підприємства колективної власності» визначаються Поняття підприємства колективної власності, їх види тощо. Так, ст. 93 «Поняття підприємства колективної власності» встановлює, що підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників), а підприємствами колективної власності є виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних ор-

ганізацій, інші підприємства, передбачені законом (ч.ч. 1 і 2).

Поняття майна акціонерного товариства використовується, зокрема, у ст. 24 Закону України «Про господарські товариства» [3], відповідно до якої товариство «несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства». Згадане поняття («майно товариства») узагальнює всі види майна і майнових прав цього суб'єкта права. Зміст його доцільно було б визначати згідно з правилами ст. 10 Закону України «Про підприємства в Україні». Під майном мають на увазі всі активи і пасиви товариства. За ознакою функціонального призначення окремих видів майна – це основні фонди, оборотні кошти, інші матеріальні цінності товариства.

Майно товариства юридично відокремлене від майна власників товариства, тобто акціонерів. Це майно є власністю саме товариства як юридичної особи. Товариство у статусі суб'єкта права володіє, користується і розпоряджається майном товариства, яке відокремлене від статутного капіталу і, можна вважати, перебуває у статусі права колективної власності. Такі висновки можна зробити, виходячи з тлумачення ч.ч. 1 і 2 ст. 152 Закону України «Про акціонерні товариства» [4]: «Акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. Акціонерне товариство самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості акцій, що їм належать».

Дехто може заперечити, мовляв, цитована аргументація стосовно колективної природи власності АТ ґрунтується на деяких нормативних актах, що втратили юридичну силу, наприклад, Закони України «Про власність», «Про підприємства в Україні». По-перше, Закон України «Про власність» врегулював деякі питання, які залишаються неврегульованими і сьогодні, а тому (у зв'язку з юридичними прогалинами, що утворилися з втратою сили Законом «Про власність») на нього продовжують посила-

тися і вчені, і практики. Щодо Закону «Про підприємства в Україні», то він, по-друге, втратив силу у зв'язку з прийняттям Господарського кодексу, однак практично усі його положення відтворені у ГКУ.

Продовжимо дослідження природи права власності АТ. Дослідимо наукову літературу з даного питання, в т.ч. філософську й економічну, а також законодавство України. Класик теорії радянської господарської науки А.В. Венедиктов під відношеннями власності в економічному сенсі розумів усю сукупність виробничих відносин даного суспільства [5]. Однак, відношення власності у цьому вигляді не можна зв'язати з власністю в економічному значенні, тому як виробничі відношення опосередковуються не тільки одним правом власності, а й з всією системою права. Більш опосередковане до економіки визначення надано іншим класиком вже цивілістики В.П. Грибановим, який під відношеннями власності розуміє історично визначену форму привласнення засобів і продуктів виробництва [6]. С.Н. Братусь, полемізуючи з А.В. Венедиктовим, під власністю розуміє не тільки засоби, але й «обумовлений ними розподіл предметів споживання» [7]. Не менш глибоке визначення власності надає Ю.К. Толстой, який веде мову про власність як про відносини. Власність – це відношення індивіда або колективу до речі, що належить йому як до своєї. Власність це суспільне і одночасно майнове відношення, яке виражається у володінні, користуванні та розпорядженні нею [8]. Це визначення стало класичним, оскільки воно переходить з підручника у підручник як в Росії, так і в Україні вже багато десятків років. І нарешті, не менш змістовне і таке, що найбільше відповідає нашим уявленням про право власності, знаходимо у Є.А. Суханова. «Власність, – пише він, – є відношенням між суб'єктами з приводу речей, що полягає у привласненні або в належності матеріальних благ однією особою (чи колективом) і відповідно у відчуженні цих благ від усіх інших осіб» [9].

Виходячи з загальновизнаних понять і категорій, зазначимо, що майно господарського, акціонерного товариства може знаходитись як у власності (при цьому

власникові, як правило, належать права і з належності, і з користування, і з розпорядження), так і володінні (належність і користування).

Щодо того, хто є суб'єктом власності – держава, особа, громада чи колектив? Як відомо, Конституція України, ЦКУ, Земельний кодекс України та інші законодавчі акти розрізняють право приватної, державної та комунальної (муніципальної) власності. Лише ГКУ говорить про колективну власність, про підприємство колективної власності (підприємство колективної власності – це підприємство, що діє на основі колективної власності (ст. 63 ГКУ «Види та організаційні форми підприємств»). У ст. 93 ГКУ «Поняття підприємства колективної власності» вказується, що: «Підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників)». Отже, оскільки АТ є корпоративним підприємством, воно може діяти на основі колективної власності засновника (засновників). А у ст. 85 ГКУ «Власність господарського товариства» прямо вказується, що «господарське товариство є власником: майна, переданого йому у власність засновниками і учасниками як внески; продукції, виробленої в результаті господарської діяльності товариства; доходів, одержаних від господарської діяльності товариства; іншого майна, набутого товариством на підставах, не заборонених законом». Отже, АТ, як вид господарського товариства, як колектив (юридична особа, за виразом В.С. Щербини) є власником майна, переданого йому у власність засновниками і учасниками як внески; продукції, виробленої в результаті господарської діяльності товариства; доходів, одержаних від господарської діяльності товариства та іншого майна.

Перераховані види майна акціонерного товариства не включають ні в якому випадку акції товариства. Акція, згідно ст. 6 «Акції» Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» [10] – це іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного

АНОТАЦІЯ

Зроблено спробу в рамках дослідження правових основ майнових відносин в акціонерному товаристві визначити зміст права власності, його форми та суб'єктів.

SUMMARY

An attempt in this study the legal framework of property relations in JSC define content ownership, its forms and subjects.

товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України. Закон «Про акціонерні товариства» (ст. 20 «Акції» Закону України «Про акціонерні товариства») надає суцільно юридичне визначення акції: «Акція товариства посвідчує корпоративні права акціонера щодо цього акціонерного товариства». Акції можуть бути лише у приватній власності акціонера (Усі акції товариства є іменними – ст. 20 «Акції товариства», 25 «Права акціонерів – власників простих акцій» і 26 «Права акціонерів – власників привілейованих акцій» Закону України «Про акціонерні товариства»). Однак у той же час акціонери (інвестори, власники АТ) ніякого відношення належності (володіння) або користування чи розпорядження стосовно майна АТ не мають. І лише у випадку ліквідації товариства акціонери мають право, згідно з Законом «Про акціонерні товариства», на «отримання частини його майна або вартості частини майна товариства» (ст. ст. 25, 26 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Отже, пропонується, як нормативна (бажана), така модель права власності на майно АТ, згідно з якою одна частина цього майна (виробничі та невиробничі фонди, інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства) – перебуває в колективній власності – власності засновників товариства, а інша (акції товариства

— цінні папери) – у приватній власності (власності акціонерів товариства).

Література

1. Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 року N 697-XII (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 20, ст.249)
2. Закон України «Про підприємства в Україні» від 27 березня 1991 року N 887-XII (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 24, ст.272)
3. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-XII (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 49, ст.682)
4. Закон України «Про акціонерні товариства (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008, N 50-51, ст.384)
5. Венедиктов А.В. Право социалистической собственности в свете учения И.В. Сталина о базисе и надстройке //Известия АН СССР /Отд. экономики и права. 1951. № 2. С.93
6. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: «Статут». 2000. – 399 с.
7. Советское гражданское право / Под ред. С. Н. Братуся. М., 1950. Т. 1. С. 6
8. Гражданское право /Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М., 2008. Ч. 1. С. 336-338.
9. Гражданское право. В 4-х томах. Под ред. Суханова Е.А. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: 2008. — Том 2 – 496 с.
10. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 31, ст.268).